

**Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК
УНИВЕРСИТЕТИ**

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР
АКАДЕМИЯСЫНЫН Б. ЖАМГЕРЧИНОВ АТЫНДАГЫ ТАРЫХ,
АРХЕОЛОГИЯ ЖАНА ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТУ**

Диссертациялык кеңеш Д 07.23.671

Кол жазма укугунда

УДК:631.67.03:631.672:6278:628.1:332.3

АТАКАНОВА ГҮЛМИРА АСИЛБЕКОВНА

**КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ЖЕР-СУУ РЕФОРМАСЫНЫН
ЖҮРГҮЗҮЛҮШҮ,
НАТЫЙЖАЛАРЫ (XX кылымдын 20-жылдары)**

07.00.02 – Ата Мекен тарыхы

тарых илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуучүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2023

Диссертациялык иш Ош мамлекеттик университетинин Кыргызстан тарыхы жана археология, этнология кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: **Алымбаев Жээнбек Байыскулович** – тарых илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз- Түрк «Манас» университетинин гуманитардык факультетинин тарых бөлүмүнүн башчысы

Расмий оппоненттер: **Эсенкулов Нурмамат Жокенович** – тарых илимдеринин доктору, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин археология, этнология, булак таануу жана тарыхнаама кафедрасынын профессору

Темирбаев Бердигул – тарых илимдеринин кандидаты, Билим берүүдөгү заманбап информациялык технологиялар институтунун Гуманитардык жана тилдер дисциплиналары кафедрасынын доценти

Жетектөөчү мекеме: И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Кыргызстандын тарыхы жана этнологиясы кафедрасы. Дареги: 720026, Бишкек ш., И. Раззаков көчөсү 51.

Диссертация 2023-жылдын 29-сентябрында саат 15-00 дө Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети жана Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Б. Джамгерчинов атындагы тарых, археология жана этнология институтунун алдындагы Д 07.23.671 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720033, Бишкек шаары, Фрунзе көчөсү, 547. Диссертацияны коргоонун онлайн трансляциясынын идентификациялык коду: <https://vc.vak.kg/b/072-7sm-mcz-hia>

Диссертация менен Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (720033, Бишкек ш., Жибек Жолу пр., 394) илимий китепканасынан, ошондой эле «https://vak.kg/d_07_23_671/atakanova-gulmiraasilbekovna/» сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2023-жылдын 29-августа таркатылды.

**Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
тарых илимдеринин доктору**

Карыева А. К.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Кыргызстандын 20-жылдарындагы жер-суу реформасынын тарыхын изилдөө учурдагы коомдук жана илимий талаптардан улам жаралган илимий маселелердин бири болуп саналат. Биринчиден, азыркы учурда Борбордук Азияда гана эмес дүйнө жүзүндө суу тартыштыгы, сууну эффективдүү колдонуу маселеси актуалдуу маселелердин бирине айланууда. Акыркы мезгилде эле суу маселесине карата мамлекеттик, эл аралык деңгээлдеги иш-чаралар, эл аралык илимий конференциялар болуп өткөндүгү белгилүү.

Алсак, 2022-жылдын 20-21-июль күндөрү Чолпон-Ата шаарындагы Борбордук Азия мамлекет башчыларынын IV консультативдик жолугушуусунда коопсуздук, экономикалык маселелерден тышкары, региондогу суу ресурстарын пайдалануу маселеси каралган.

Кыргызстандын Президенти С.Н.Жапаров тарабынан Нарын-Сыр-Дарыя суу-энергетикалык ресурстарын, Казакстан, Кыргызстан, Өзбекстан, Тажикстан республикаларынын ортосундагы 1998-жылдагы келишимди жандантуу жана өркүндөтүү маселеси коюлган. Борбордук Азия мамлекеттеринин ортосундагы суу ресурстарын пайдалануу боюнча каралган маселе, биргелешкен долбоорлорду ишке ашыруу демилгелери, региондогу суу маселесинин тарыхын тереңдеп билүү, илимий практикалык кеңештерди практика жүзүндө колдонуу учурдун талабы экендигин айгинелейт.

Ал эми 2023-жылдын 18-мартында Бишкек шаарында “Водные ресурсы Центральной Азии: вызовы и перспективы” аттуу илимий конференция болуп өтсө, ушул эле жылдын 22-24-март күндөрү Нью-Йорк шаарында БУУ сууресуртары боюнча саммит өткөрдү. Саммитте БУУнун башкы катчысы Антониу Гутерриш: “2050-жыл жер үстүндө жашаган төрт адамдын бири туруктуу суу жетпеген же болбосо дайыма ичер суу жетпеген шартта жашайт»- деп билдирди. Аталган региондогу, эл аралык деңгээлдеги иш-чаралар суунун саясий, экономикалык жана социалдык коопсуздук үчүн маанилуу компоненттеринин бири экендигин айгинелесе, суу маселесинин тарыхын тереңдеп билип, өткөн тарыхыбыздан сабак алып, илимий практикалык кеңештерди практика жүзүндө пайдалануу коомдук зарылдык экендиги тастыктайт.

Экинчиден, Кыргызстанда эгемендүүлүк мезгилинде жер жана суу тармагы боюнча 1999-жылы “Кыргыз республикасынын жер кодекси”, 2004- жылы “Кыргыз республикасынын суу кодекси” кабыл алынып, арада бир канча жолу кошумчалар, толуктоолор киргизилгендигине карабастан жер талаш, суу тартыштык маселеси республикадагы көйгөйлүү маселе боюнча калууда. Бул өңүттөн алып караганда жер жана суу маселесинин тарыхына кайрылуу менен өткөндүн тажрыйбаларын келечек үчүн колдонуу, илимдин өндүрүшкө кызмат кылуусун пайдалануу зарылдыгы актуалдуулукту жаратат.

Үчүнчүдөн, жер-суу реформасын изилдөө төмөнкү илимий

муктаждыктан жаралган көрүнүш. Кыргызстандын постсоветтик доорунун тарыхнаамасында жер-суу реформасынын тарыхы кенири изилденбеген илимий темалардын бири. Белгилей кетсек, 1920-жылдары Кыргызстандын социалдык-экономикалык чөйрөсүндөгү өзгөрүүлөрдүн бири болгон жер-суу реформасынын тарыхы ХХ кылымдын 50-60-жылдары П.И.Ухванов, Д.М.Будянский тарабынан атайын изилдөөгө алынган. Арадан 50 жылдан ашык убакыт өткөндүгүнө карабастан, айрым макалаларды кошпогондо жер-суу реформасы боюнча жаны изилдөөлөр жокко эсе. Демек, жер-суу реформасынын жүрүшүн, анын натыйжаларын изилдөө, жер-суу реформасына байланышкан жаны тарыхый булактарды аныктоо, анализдөө, аларды илимий айлампага киргизүү Кыргызстандын постсоветтик доордогу тарыхнаамасынын талабы.

Төртүнчүдөн, жер-суу реформасынын тарыхы, 20-жылдардагы Кыргызстандын социалдык-экономикалык тармагындагы өзгөрүүлөр менен тыгыз байланыштуу. Реформа көчмөн, жарым көчмөн чарбалардын отурукташуусуна, коллективдүү чарбалардын түзүлүшүнө өбөлгө жараткан. Жер-суу реформасынын тарыхына кайрылуу аталган мезгилдеги социалдык-экономикалык өзгөрүүлөргө жаны тарыхый позициядан илимий баа берүү талабын орундатмакчы.

Демек, 20-жылдардагы Кыргызстандын агрардык тармагындагы жер-суу реформасынын тарыхын изилдөө коомдук жана илимий талаптары актуалдуу маселе экендиги шексиз.

Диссертациянын темасы ири илимий багыттар, программалар жана негизги илимий иштер менен байланышы. Диссертациялык иш демилгелүү эмгек болуп саналат.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Изилдөөнүн максаты – 1921-1922, 1927-1928-жылдардагы жер-суу реформасынын жүргүзүлүшүнө, натыйжаларына талдоо жүргүзүү.

Изилдөөнүн алдына коюлган максатты ишке ашыруу үчүн төмөнкү милдеттер коюлган:

1. Жер-Суу реформасынын изилденишинин тарыхнаамалык, булакнаамалык, методологиялык маселелерине талдоо жүргүзүү.
2. Кыргызстандагы жер-суу реформасынын жүргүзүүнүн тарыхый зарылдыгын аныктоо.
3. Кыргызстандагы жер-суу реформасынын биринчи этабына анализ берүү.
4. Кыргызстандагы жер-суу реформасынын экинчи этабына анализ берүү.
5. Реформаны ишке ашырууда «Кошчу» союзунун ролун ачып көрсөтүү;
6. Жер-суу реформасынын социалдык-экономикалык натыйжаларына анализ берүү.
7. Эки этап менен жүргүзүлгөн жер-суу реформасынын тарыхый маанисине баа берүү, реформа учурунда кетирилген мүчүлүштүктөрдү талдоо.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы:

1. Кыргызстандын постсоветтик доордогу тарыхнаамасында алгачкылардан
2. болуп жер-суу реформасын комплекстүү изилдөөгө илимий аракет жасалды.
3. Реформанын тарыхына байланышкан жаңы архивдик булактарды илимий
4. айлампага киргизүүгө аракеттендик.
5. Реформаны жүргүзүүдөгү «Кошчу» союзунун ролуна илимий баа берүү аракети болду.

Диссертациялык изилдөөнүн илимий-теориялык жана практикалык мааниси. Изилдөөдө көтөрүлгөн маселелер Кыргызстандын тарыхын таанып- билүүгө, совет мезгилиндеги агрардык реформанын тарыхын толуктап үйрөнүүгө жардам берет. Диссертациялык иштин материалдары жогорку окуу жайлардын тарых факультеттеринде өтүлүүчү “Кыргызстандын тарыхы”, “Кыргызстандын тарыхнаамасы” предмети боюнча лекциялык курстарды өтүүдө. Кыргызстандын 20-30-жылдардагы агрардык реформалардын тарыхы боюнча тийиштүү илимий эмгектерди жазууда колдонууга мүмкүнчүлүк берет.

Диссертациянын коргоо боюнча негизги жоболору:

1. XX кылымдын 20-жылдары Кыргызстандын агрардык тармагында эки этап менен жүргүзүлгөн жер-суу реформасы колониалдык доордон мурас катары калган жерге жана сууга карата болгон теңсиздикти жоюуга багытталган саясий, социалдык-экономикалык маанидеги реформалардын бири экендиги талашсыз.

2. Совет бийлигинин орношу, “Жер жөнүндөгү” декреттин кабыл алынышы, жерге карата болгон жеке менчиктин жоюлушу, жер-суу реформасын жүргүзүүгө түзүлгөн тарыхый шарт, өбөлгө жана мезгилдин талабы катары кароого болот.

3. Жер-суу реформасы орус кулактарынын, жергиликтүү бай-манаптардын сууну пайдалануудагы артыкчылыктарын жоюу менен ашыкча жер үлүштөрүн кедей, батрак ж.б. дыйкан катмарларына кайтарып берүүгө, аларды тийиштүү айыл чарба техникалары менен жабдууга багытталган, Совет мамлекетинин агрардык тармактагы алгачкы саясаты болгондугун белгилеп кетүү керек.

4. Реформанын совет бийлигинин «таптык идеологиясынын» талабына жараша жүргүзүлүшү, коомдогу айрым социалдык катмарлардын тап катары жоюлушун шарттаган саясий, социалдык маанидеги көрүнүш катары кароого болот. Реформаны жүргүзүү бай-манаптардын каршылыгы, калктын сабатсыздыгы, Совет бийлигине карата орто дыйкандардын нейтралдуу позициялары кыйынчылык туудурган.

5. Жер-суу реформасынын жүргүзүлүшүн XX кылымдын 30-жылдарындагы коллективдүү чарбаларды түзүүгө, айыл-чарбасынын материалдык-техникалык базасын чыңдоого, көчмөн, жарым көчмөн чарбалардын отурукташуу процессине өтүшүнө тарыхый өбөлгө түзгөн

тарыхый реформалардын бири катары баалоо зарыл.

6. Реформа Кыргызстандын агрардык тармагындагы материалдык–техникалык базанын жетишсиздигине карабастан коомдогу социалдык катмарлардын жерди пайдалануу боюнча ан-сезимине жанылык киргизген, жаңыча жашоого багыттаган мамлекеттин саясатын ишке ашырган иш-чара катары баалоо зарыл жана салттуу кыргыз коомундагы алгачкы жасалган көрүнүш катары кароо керек.

Издөнүүчүнүн жекече салымы. Архивдик булактарга анализ жасалып, алардын айрымдары илимий чөйрөгө биринчи жолу киргизилди.

Изилдөөнүн жыйынтыгынын апробацияланышы. Диссертациялык изилдөөнүн айрым жыйынтыктары, маанилүү сунуштары эл аралык жана республикалык илимий-теориялык жана илимий-практикалык конференцияларда апробацияланды. Эмгектин мазмуну боюнча жергиликтүү жана чет элдик журналдарга илимий макалалар жарыяланды.

Диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда жарыяланышынын толуктугу. Диссертациядагы илимий жыйынтыктар жана практикалык рекомендациялар изденүүчүнүн КР УАК талаптарына туура келген илимий басмаларга чыккан 7 илимий макаласында чагылдырылган.

Диссертациялык иштин түзүмү жана көлөмү. Диссертациялык иш киришүү бөлүмүнөн, төрт баптан, корутундудан, тиркемелерден жана колдонулган адабияттардын тизмесинен турат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө теманын актуалдуулугу, изилдөөнүн максаты жана милдети аныкталып, илимий изилдөөнүн жаңычылдыгы берилген, теориялык жана практикалык мааниси, коргоого сунушталуучу негизги жоболору, изилдөөчүнүн жеке салымы, диссертациянын апробацияланышы жөнүндөгү маалыматтар берилди.

“Илимий маселенин изилденүү деңгээли” деп аталган биринчи бапта илимий маселенин мезгилдик алкагына жараша эки мезгилге: советтик жана постсоветтик мезгилдин тарыхнаамасына бөлүп кароо менен аталган мезгилде жарык көргөн илимий эмгектерге анализ жүргүзүү аракети жасалат. Советтик доордун тарыхнаамасында жер-суу реформасын изилдөөгө карата илимий макалалар, көлөмдүү изилдөөлөр жарык көргөн. 70 жылдан ашык өкүм сүргөн советтик доордун тарыхнаамасында коомдук-саясий пикирлер, саясий конъюнктурага жараша жүргүзүлгөн. Советтик доордун тарыхнаамасына анализ берүүдө жогорудагы факторлорду эске алуу менен жер-суу реформасына арналган изилдөөлөрдү шартуу түрдө эки этапка бөлүп кароого туура келет.

1. 20-50- жылдары жазылган эмгектер;
2. 60-80-жылдар арасындагы илимий изилдөөлөр;

Биринчи этаптагы изилдөөлөргө В. И. Буров-Петров, П. Кушнер, А.

Фатьянов, П. Погорельский, В. Батраков, М. Г. Сахаров, М. С. Кивман ж.б. эмгектерин кошууга болот. Аталган авторлордун эмгектеринде жер-суу реформасы өз алдынча изилдөөгө алынган эмес жана Кыргызстандын социалдык- экономикалык, маданий маселелерин изилдеп жатышып, реформага карата тийиштуу фактыларды гана жазып кетишкен.

Алсак, В. И. Буров-Петровдун эмгегинде 20-30-жылдардагы социалдык- экономикалык, кыргыздардын социалдык түзүлүшү, кыргыз айылдарын коллективдештирүү жана бай-манаптар менен күрөшүү маселеси кеңири чагылдырылган. Ал эми, 1925-жылы Кыргызстанга келген профессор П. Кушнер (Кнышев) кыргыздардын жер иштетүү, мал чарбачылык, өндүрүш, тамак-аш, кол өнөрчүлүк, бюджет, товар алмашуу, үй-бүлө, уруулук мамилелер жана манап маселеси боюнча кеңири маалымат топтогон. 20-жылдары саналуу гана эмгектер жарыяланган.

Ал эми 1930-жылдан кийинки изилдөөлөрдө А. Фатьянов, М. С. Кивман, П. Погорельский, В. Батраковдун эмгектерин кошууга болот. Аталган авторлор салыштырма-статистикалык ыкмаларды колдонуу менен коомдук турмуштагы өзгөрүүлөрдү анализдөөгө аракет жасашкан. Жер-Суу реформасына учкай гана токтолгон авторлор “бай-манаптардын чарбаларын жоюу боюнча IX съездин көрсөтмөсү, айрым гана чарбаларды кошпогондо ишке ашкан эмес. Ошондуктан реформа тез жыйынтыктарын бермек эмес” деген пикирди белгилешкен.

XX кылымдын 50-жылдарынан тартып жеке адамга сыйынуу жоюлгандан кийин архивдик материалдарды колдонууга шарт түзүлө баштаган. Кыргызстандын 20-30-жылдардагы агрардык тармагындагы жүргүзүлгөн реформаларга карата П. К. Алпацкий, П. И. Ухванов, М. Х. Давлет-Юсупов, С. И. Ильясов, Б. Байбулатов, М. Джунусов сыяктуу изилдөөчүлөрдүн эмгектери жарык көргөн. Албетте, аталган окумуштуулардын агрардык тармакты изилдөөдөгү объектиси, предметтери ар башкача болгон.

Кыргызстандагы 1921-1922-жылдардагы жер-суу реформасынын жүрүшүн алгачкылардан болуп П. И. Ухванов изилдөөгө алган. Автор: «Реформа бир эле мезгилде кулактарга, бай-манаптарга гана эмес, коомдук мамилелерде сакталып калган эски калдыктарга катуу урулган сокку»-деп белгилген. Ал 1921-1922-жылдардагы реформанын жыйынтыгында кедейлердин социалдык- экономикалык абалы өзгөрүлгөн, бирок коомдук аң-сезимдеги өзгөрүүлөр жай жүргөндүктөн, бай катмардын жерге болгон ээлигин толук жок кылуу мүмкүн болбогондугун белгилеп кеткен.

Жер-суу реформасынын ишке ашуусуна чоң роль ойногон «Кошчу» союзунун ишмердиги М. Х. Давлет-Юсуповдун эмгегинде чагылдырган. Автор уюмдун айыл чарбаны калыбына келтирүү, дыйкандарга жер иштетүүдө, коомдук жардамдарды уюштуруу иштерин жүргүзүүдө кошкон салымын ачып берүүгө аракет кылган. «Кошчу» союзунун ишмердиги С. И. Ильясовдун эмгегинде да чагылдырылган.

Кыргызстандын түштүгүндө реформанын жүрүшү жана даярдык иштери тууралуу Б. Байбулатовдун эмгегинде сүрөттөлөт. Автор 1927-1928-

жылдардагы реформанын жүрүшүн кыскача баяндаган. Ал замандаштары сыяктуу эле реформаны ишке ашырууда партиянын ролун жогору баалаган. Окумуштуу

М. Джунусов реформа патриархалдык-феодалдык мамилелердин калдыгын жойгон деп эсептесе, 1931-1934-жылдардагы көчмөн жана жарым көчмөн чарбалардын отурукташуу процессин изилдеген П. К. Алпацкий: «1921- жылдагы жер реформасынын негизинде падышалык бийликтин көчүрүп келүү саясаты жоюлуп, көчмөн жана жарым көчмөндөрдүн отурукташуусуна шарт түзүлгөн» - деп белгилеген.

1960-1980-жылдары Кыргызстандын коомдук-саясий, социалдык-экономикалык жана маданий турмушун изилдеген профессионал тарыхчылардын көлөмдүү илимий монографиялык эмгектери жарык көргөн.

1921-1922-жылдагы жер-суу реформасы Түркстан элдеринин экономикалык, саясий жана маданий жактан өнүгүүсүнө таасир тийгизгенин

М. П. Новиков белгилеген. Белгилүү окумуштуу В. Шерстобитов Кыргызстандагы жаңы экономикалык саясатты изилдеп жатып, реформа экономикалык жактан өнүккөн райондорго караганда артта калган райондордо көп көйгөйдү чечкендигин белгилейт.

Окумуштуу К. К. Орозалиев эмгегинде, Орто Азия жана Казакстанда агрардык реформаны ишке ашыруу жолдорун эки этапка бөлүп карап, биринчи этапта жергиликтүү эл жана келгиндер арасында жер менен сууну пайдаланууда теңдик орноп, реформа антиколониалдык мүнөздө болгон, экинчи этапта бай-манаптарды жоюу, кулактардан ашыкча жерлерди тартып алуу менен аяктагандыгын баса белгилеген.

Республиканын түштүгүндөгү жүргүзүлгөн жер-суу реформасынын жүрүшү, анын натыйжалары Д. М. Будянскийдин эмгегинде чагылдырылган. Автор жер-суу реформасы феодалдык жерге болгон ээликти жоюу менен дыйкандарга жер бөлүштүрүү маселесин чечкендигин белгилейт. Бирок, автордун пикиринде реформа жер маселесин толук чечкен эмес, дыйкандардын 75 пайызы гана жер үлүшүнө ээ болгондугун баса белгилеп кеткен. Ошого карабастан агрардык реформа айылдардын, кыштактардын социалдык структурасында таптык дифференциянын жүрүшүнө өбөлгө түзгөн. Автордун берген маалыматы боюнча реформанын натыйжасында республика боюнча пахта айдоо жерлеринин да аянты көбөйгөн. Мисалы, 1913-жылы 639,7 миң гектар болсо бул көрсөткүч 1928-жылы 673,9 миң гектарга чейин жеткен.

Совет мезгилиндеги жарык көргөн эмгектердин негизги бөлүгүндө реформанын өзөгү кулактарга каршы багытталганы белгиленет. Ушундай маңызда жазган эмгектерге О. М. Мусабекованын эмгегин кошууга болот. Ал реформанын жыйынтыгында аймактагы саясий жана экономикалык маселелер чечилгенин жазат. Ушуга эле үндөш пикирди Н. И. Батманова өз эмгегинде баса белгилеп кеткен. Автор өзүнүн эмгегинде жер-суу реформасы өлкөдө колонизатордук мамилени жойгон деп эсептеген.

Советтик доордогу изилдөөлөргө анализ берип жатып төмөнкүдөй жыйынтыктарга келүүгө болот:

- 1920-30-жылдын орто чениндеги изилдөөлөргө коммунисттик партиянын көрүнүктүү өкүлдөрү, мамлекеттик ишмерлер да тартылган. Алар реформанын жүрүшүндө процеске түздөн-түз катышышкан. Андыктан, алардын маалыматтары көптөгөн фактылык материалдарды, жекече байкоолорду камтыганы менен баалуу болуп эсептелинет.

- 20-50-жылдар аралыгында Кыргызстандын агрардык маселесин чагылдырган саналуу гана эмгектер жарык көргөн. Алардын катарына В. И. Буров-Петров, П. Кушнер, А. Фатьянов, П. Погорельский, В. Батраков,

М. Г. Сахаров, М. С. Кивмандын эмгектерин атоого болот. Аталган эмгектер кыргыздардын коомдук түзүлүшүн, көчмөн жарым көчмөн чарбаларындагы отрукташуу процессинин жүрүшү, тоолуу райондордогу экономикалык абал, жерге карата болгон мамиленин өрчүшү, бай-манап, кулактарга карата жүргүзүлгөн саясат, маданий тармактагы өзгөрүүлөр сыяктуу түрдүү темаларды сүрөттөшкөн. Жер-суу реформасын изилдөөгө алган эмгек жарык көргөн эмес, бирок аталган авторлор реформа туурасында учкай гана пикирлерин жазып кетишкен. Аталган авторлордун эмгектериндеги көз караштарга баа берип жатып, негизги жыйынтыктары төмөнкүдөй багытта болгондугун белгилеп кетүү керек:

- Реформаны чагылдырган илимий изилдөөлөрдүн жыйынтыктары партиянын жүргүзүп жаткан саясатына шайкеш келүүсү керек болгон. Андыктан реформага каршы чыккандар “эски патриархалдык-феодалдык калдык” катары саналган.

- Изилдөөчүлөр бийликтин реформага байланышкан иш-аракеттерин жумшаган күчүн ачып берүүгө аракет кылышкан. Көпчүлүгү реформанын оң натыйжаларына басым коюшса, айрымдары тарыхый фактыларды туура чагылдырылып, реформанын кесепеттерин да белгилешкен.

Постсоветтик доордун тарыхнаамасы. Эгемендүүлүк мезгилинде өзгөчө идеологиялык талаптардын көзөмөлүндө жазылган советтик доордогу изилдөөлөргө жаңыча баа берүү талабы жаралды. Кыргыз тарыхнаамасында гана эмес Орто Азия тарыхнаамасында 1920-30-жылдардагы агрардык реформаларды изилдөө, аракеттери жасала баштады.

Кыргызстандын постсоветтик доорундагы тарыхнаамасында Кыргызстандын 20-30-жылдары агрардык саясатына карата илимий монографиялар, кандидаттык диссертациялар, кызыктуу илимий макалалар жарык көргөн. Алардын катарына Е. И. Хелимский, Ж. Джунушалиев, Дж. Бактыгулов, Нур уулу Досбол, Ж.С.Бөтөнөев, Ч. Р. Айнекенова, Ш. А. Дыйканова, М. О. Зайцев, С. А. Арстанов, А. К. Апышева ж.б. изилдөөчүлөрдүн эмгектерин кошууга болот. Аталган авторлордун эмгектеринде отурукташтыруу, коллективтештирүү, жер-суу реформасы, бай-манаптарды тап катары жоюу маселелери изилденип, аларга жаңыча көз карашта баа берүү аракетин жасалган.

Белгилүү окумуштуу Дж. Бактыгулов тарабынан агрардык маселенин тарыхын мүнөздөгөн кызыктуу илимий макалалар жарык көргөн. Автор акыркы эмгектеринин биринде Кыргызстанда агрардык маселени чечүү

1917-1928-жылга чейинки мезгилди камтып, 4 этапка бөлүп кароону сунуштаган: 1- этап 1917-жылдын аягынан 1920-жылга чейин; 2-этап 1921-1922-жылдар; 3- этап 1923-1926-жылдар; 4-этап 1927-1928-жылдар. Илимпоз ар бир этапка мүнөздүү жагдайларды белгилеп өткөн: Кызыктуу изилдөөлөрдүн катарына Е. И. Хелимскийдин эмгегин кошууга болот. Автор 1921-1922-жылдардагы жер- суу реформасы падышалык бийликтин колониялдык саясатынын калдыктарын жоюп, келгиндер менен жергиликтүү калктын укугун теңдөөгө арналса, 1927- 1928-жылдардагы реформа айыл жергесиндеги социалдык-экономикалык кайра түзүүлөрдү ишке ашырган деген пикирди калтырган.

20-30-жылдардагы социалдык-экономикалык реформалардын жүрүшү жана натыйжалары Ж. Джунушалиевдин монографиясында чагылдырыган. Илимий монография 20-30-жылдардагы өлкөдөгү саясий, социалдык жана экономикалык реформалардын жүрүшү жана кесепеттерин изилдөөгө багытталган. Ал жер-суу реформасы отурукташууга толук шарт түзгөн эмес деп белгилейт. Бирок автор келтирген маалыматтарда түндүк аймактагы жер-суу реформасынын натыйжаларына гана токтолгон.

Издөнүүчү Ж. С. Бөтөнөев болсо илимий макаласында совет бийлиги аталган жылдардагы саясатын жалпы калктын көпчүлүк пайызын түзгөн кедей- кембагалдарга, жарды үй-бүлөлөргө жагынып, алардын колдоосуна ээ болуу менен өздөрүнүн максаттарын ишке ашырып, бийлигин сактап калуу аракетти катары баалаган.

Ал эми Ч. Р. Айнекенова өзүнүн монографиясында реформанын жүрүшүндө жер фондуна ири кулактардын жана манаптарды конфискациялоодон 3,4 миң теше гана жер түшкөнү белгилейт. Анын оюу боюнча 1921-1922-жылдары жер-суу реформасынын эпкинни байларга тийген эмес. М. О. Зайцевдин изилдөөсүндө болсо, 1921-1922-жылдардагы жер-суу реформасы падышалык саясаттын кесепеттерин жоюуга жана кыргыз-орус калкынын арасындагы жерди пайдалануу укугун теңдөө багытталганын эмгегинде дадилдейт.

Совет бийлигинин 1920-30-жылдардагы Кыргызстандагы агрардык саясатынын ишке ашырылышы, натыйжалары жана кесепеттерин С. А. Арстанов тарабынан изилдөөгө алынган. Автордун пикиринде, 1920-жылдардагы жер-суу реформасы салыштырмалуу, прогрессивдүү мүнөзгө ээ болуп, анын натыйжасында кыргыз айылдарында жерге жана сууга болгон жамааттар аралык талаш-тартыштар жоюлуп, токой жайыт жана атайынмаксаттагы жер фондусунун чек аралары такталган.

Постсоветтик доордун тарыхнаамасына анализ берүүнүн натыйжасында төмөнкүдөй жыйынтыктарга келүүгө болот:

- 20-30-жылдары агрардык тармактагы өзгөрүүлөрдүн жүрүшү, натыйжалары Борбордук Азиядагы окумуштуулар тарабынан изилдөөгө алынып, авторлор советтик доордогу идеологиялык көрсөтмөнүн таасири астында изилденбей калган, актуалдуу маселелерге жаны тарыхый көз карашта баа берүү аракетин жасашкан.

- Постсоветтик Кыргызстандын тарыхнаамасында жер-суу

реформасын изилдөөгө карата атайын илимий эмгек жарыяланбагандыгына карабастан, окумуштуулар Дж. Бактыгулов, Дж. Жунушалиев, Ч. Р. Айнекенова, Е. И. Хелимскийлер тарабынан жер-суу реформасы боюнча баалуу сунуштар, жаны көз караштар жазылган.

- Агрардык тармактагы отурукташуу процессинин жүрүшү, коллективтештирүү маселелери жаш окумуштуулар С. А. Арстанов, Ж. С. Бөтөнөев, Ш. А. Дыйканова, М. О. Зайцев ж.б. кандидаттык диссертациялык изилдөөлөрүндө камтылган. Жер-суу реформасы өз алдынча каралбаса дагы, жалпы реформанын натыйжалары туурасында эмгектерде баа берилген.

- Советтик жана постсоветтик доордогу жер-суу реформасын изилдөөгө арналаган тарыхнаамалык анализ корсеткөндөй тарыхнаамада реформаны П. И. Ухванов, Д. М. Будянский тарабынан гана өз алдынча изилдөө жүргүзүшкөн. Демек, жер-суу реформасынын жүрүшүн, натыйжаларын комплекстүү изилдөө тарыхнааманын учурдагы талабы экендигин айгинелеп турат.

“Изилдөөнүн булактык базасы, илимий методдору” деген экинчи бапта илимий эмгекти жазуудагы тарыхый булактар, изилдөөдө колдонулган илимий методдорго анализ жүргүзүлүп, изилдөөнүн объектиси, предмети аныкталат. XX кылымдын башындагы жүргүзүлгөн жер-суу реформасынын тарыхын чагылдырган тарыхый булактар кеңири. Каралып жаткан маселе бир топ тарыхый булактарда чагылдырылган. Ошондуктан аларды бир канча топко бөлүүгө болот:

- 1) Архивдик материалдар;
- 2) мыйзам актылары, жер-суу реформасы боюнча кабыл алынган жоболор, отчеттор, статистикалык отчеттор; рапорттор, билдирүүлөр, көрсөтмөлөр, каттар, телеграммалар;
- 3) мезгилдүү басма сөз беттерине жарыяланган материалдар;

Биринчи топтогу архивдик материалдардын негизин Кыргыз Республикасынын борбордук мамлекеттик архиви, Борбордук мамлекеттик коомдук-саясий документтер архивиндеги жана Россиянын Мамлекеттик коомдук жана социалдык-саясий тарых архивинен алып келинген материалдартүздү. Белгилей кетчү көрүнүш Россиядан алынып келинген документтер «Коллекция документов по пограничным вопросам Кыргызстана с Узбекистаном в архиве социально-политической истории» (РГАСПИ-ф.62,оп.2) деген аталышта Республиканын борбордук мамлекеттик архивинде №.2952 фонд менен сакталып турат.

Жалпысынан алганда, Кыргыз Республикасынын борбордук мамлекеттик архивинин 2952-фондунун, 1-описинде жер-суу реформасын жүргүзүү боюнча кабыл алынган декреттер, токтомдор, отчеттор, стеннограммалар, билдирүүлөр орун алган. Маселен, түштүк региондогу реформанын жүргүзүү өзгөчөлүктөрү тууралуу маалыматтар “Декрет ЦИК и СНК Кирг. АССР о проведении в 1927- 1928гг. Земельной реформы в Ошской и Джалал-Абадской кантонах” деп аталган 2952-фондунан кызыктуу документтер кездешет. Эске салсак, 1927- жылы 12-ноябрда

Кыргыз АССРинин Борбордук Аткаруу комитети жана Эл комиссарлар кеңеши Кыргызстандын түштүгүндө жер суу реформасын жүргүзүү жөнүндө декрет кабыл алган.

Реформага байланышкан кызыктуу материалдар Кыргыз Республикасынын борбордук мамлекеттик архивинин 847-фондунун, 1-описинен, «Кошчу» союзунун ишмердүүлүгү жөнүндө көптөгөн маалыматтар архивдин 721-фондунда (ф.721,оп.1,д.89) жана 20-фондунда (ф.20,оп.1,ед.хран.327), “Устав союза Кошчи. Положение союза Кошчи” деген аталыштагы документтерде сакталып калган. Жер-Суу реформасын чагылдырган архивдик документтерди Борбордук мамлекеттик коомдук-саясий документтер архивинин 10-фондунан (ф-10,оп.1), 721-фондунан, (ф-721, оп.1) алууга болот.

Аталган архивдик булактардан Борбордук жер комиссиянын токтомдору, Борбордук, кантондук жана болуштук жер комиссиянын стенограммалары, насыяларды алуу боюнча, даярдык-изилдөө иштери жөнүндө сводкалар, жергиликтүү партиянын жана советтик органдардын же жалпы союздук конференциялардын жана дыйкандардын реформаны өткөрүүнү талап кылган резолюциялар сүрөттөлгөн.

Экинчи топтогу тарыхый булактарга жер-суу реформасы боюнча жарыккөргөн жыйнактарды атоого болот. К. К. Каракеевдин редакторлугу алдында «Первые социалистические преобразования в Киргизии» деген аталыштагы жыйнак жарык көргөн. Жыйнакта өлкөнүн өнөр жай, экономика жана агрардык багытына тиешелүү циркуляр, протокол, телеграмма, жоболор мыйзам актылары, отчеттор, рапорттор, билдирүүлөр, көрсөтмөлөр, каттар, телеграммалар орун алган. Аталган жыйнактан жер-суу реформасына тиешелүү материалдарды да табууга болот. Ал эми Кыргызстандын түштүк аймагындагы жер-суу реформасынын жүрүшү «Итоги земельно-водной реформы в южных кантонах Киргизии» аттуу статистикалык жыйнакта сүрөттөлгөн. Статистикалык отчетто маалыматтардан сырткары, аймактардын жерди сатуу жана ижарага берүү мамилелери, жерге жайгаштыруу иштери, калктын айыл-чарба шаймандары менен камсыз болуусу, жаңы сугатка айландырылган жерлер сыяктуу маалыматтар камтылган. Аталган жыйнактарда реформа өткөрүлө турган региондордун социалдык-экономикалык абалына, айыл чарбасынын өнүгүсүнүн сапаттык көрсөткүчтөрүнө мүнөздөмө берилген.

Жер-суу реформасын сүрөттөгөн булактар тобуна коммунисттик партиянын көрүнүктүү өкүлдөрүнүн, мамлекеттик ишмерлердин эскерүүлөрүн чагылдырган жыйнактарды кошууга болот. Алсак, РКП (б) БКнын Орто Азия бюросунун катчысы И. Зеленскийдин, Ж. Абдрахмановдун эскерүүлөрү жыйнак болуп чыккан.

Үчүнчү топтогу тарыхый булактарга мезгилдүү басма сөз беттеринде орун алган материалдар кирет. Жер-суу реформасы боюнча иш-чаралар ошол мезгилдеги басма сөз беттеринде байма-бай чагылдырылып турган. Бул “Советская Киргизия”, “Туркестанская Правда”, сыяктуу газеталар. Бул басма сөз беттеринде жарыкка чыккан айрым макалалар

элдин айыл-чарбадагы күжүрмөн эмгегин баса белгилесе, кээ бирлери жазгы талаа иштерине болгон даярдыктарга карата сындарды айтып жазышкан. Мезгилдүү басма сөз беттеринде башка булактарда кездешпеген, кызыктуу материал жана интервьюларды кездештирүүгө болот.

Демек, жыйынтыктап айтканда 1921-1922, 1927-1928-жылдары Кыргызстанда жүргүзүлгөн жер-суу реформасына карата даярдыктар, ишке ашыруу процесстери, натыйжаларын үч топтогу тарыхый булактардан тийиштүү маалыматтарды алууга болот. Тарыхый булактарды колдонууда, булактарда чагылдырылган фактылардын, өзгөчө статистикалык билдирүүлөрдүн аныктыгын тактоо максатында диссертациялык эмгекте, колдогу булактарга тарыхый-салыштырма ыкмасын колдонуу аракети жасалды.

Диссертациялык эмгекти жазууда тарых илиминдеги илимий ыкмаларды жана принциптерди колдонууга аракет жасалды. Изилдөөнүн объектисине, предметине жараша тийиштүү принциптер, тарых илиминдеги изилдөө ыкмалары тандалып алынып, изилдөө процессинде колдонулду.

Изилдөөнүн объектиси XX кылымдын 20-жылдарындагы Кыргызстандагы жер-суу реформасы.

Совет бийлигинин алгачкы жылдарындагы Кыргызстандын социалдык-экономикалык тармагындагы негизги маселелердин бири жер маселеси болгондугу белгилүү. Колониалдык доордон бери өкүм сүрүп келе жаткан жерге болгон жеке менчикти жоюу менен бай-манаптардын, орус кулактарынын колундагы ашыкча жер үлүштөрүн кедей дыйкан катмарларына бөлүштүрүү болгон.

Изилдөөнүн предмети катары Жер-суу реформасынын жүргүзүлүшү, өзгөчөлүктөрү, социалдык-экономикалык натыйжалары.

Кыргызстандагы 1921-1922, 1927-1928- жылдары жүргүзүлгөн жер-суу реформасы каралган. Диссертациялык эмгекте эки этап менен жүргүзүлгөн реформанын жүрүшү, өзгөчөлүктөрү, жыйынтыктары иликтенет. Архивдик материалдарга таянуу менен реформаны жүргүзүүдөгү натыйжаларга, кемчиликтерге тарыхый баа берүүгө аракет жасалат.

Изилдөө ишин аткарууда тарых илиминин методдору, принциптери боюнча теориялык-методологиялык концепцияларды сунушташкан. И. Д. Ковальченко, О. Медушевская, И. И. Смоленский, жана башка окумуштуулардын изилдөөлөрүнө таянуу менен тийиштүү методдор колдонулду. Белгилүү болгондой тарыхый изилдөөлөр тарых илиминдеги төмөнкү үч принципке: тарыхыйлык принциби (принцип историзма); объективдүүлүк жана себептүүлүк (принцип причинность) принциптерине таянуу менен жүргүзүлүүгө тийиш. Тарыхыйлык принциби - бардык кубулуштарды, процесстерди өнүгүү катары кароо менен алардын тарыхын изилдөө, предметтердин, кубулуштардын, жаралышынын конкреттүү-тарыхый жагын кароону, ар бир окуянын өз ара биримдигин, байланышын изилдөө талап кылынат. Маселен, Жер-суу реформасынын жаралышы жалпы эле ОртоАзиядагы республикалардын аймагына таандык болуп, бул региондун XIX кылымдын экинчи жарымындагы тарыхый өнүгүүдөн,

Россия империясынын Түркстан крайындагы жер саясатынан улам жаралган, тарыхый көрүнүш катары кароого негиз бар. Ж. Абдрахмановдун маалыматына таянсак, 1916- жылы Түркстанда 941 орус кыштагы болуп, алар 1900 миң теше жерге ээ экендигин, ал крайдагы бардык иштетилген жердин 57,6 пайызын түзгөндүгүн, ар бир орус оторчусуна 3,17 теше айдоо жер туура келсе, жергиликтүү калкка 0,21 теше жер туура келгендигин белгилеген. Жерге карата болгон жогорудагы теңсиздик реформаны жүргүзүү зарылдыгын жаратты.

Объективдүүлүк принциби ар кандай тарыхый окуяны, кубулушту анын жүрүшүн, натыйжаларын тарыхый фактыларга таянуу менен тандалып алынган илимий иштин объекти анын предмети боюнча объективдүү көрүнүштү чагылдырууга милдеттүү. Тарыхый объективдүүлүк принцибинин таяна турган маанилүү жоболордун бири-бул окуялардын өз ара байланыштарын, мамилелерин бири-биринен ажыратып карабоо. Ар кандай окуянын жаралышынын, өнүгүшүнүн тарыхый себептери бар экендигин эске алуу. Тарыхый окуялар “себеп-натыйжа чынжыры” менен өнүгөт. Бул таризден алганда жер-суу реформасынын жүргүзүүнүн тарыхый зарылдыгы, Кыргызстанда совет бийлиги орногондон кийин жаралган окуя. Совет бийлиги менен Кыргызстандагы агрардык кайра өзгөртүүлөр бири-бири менен тыгыз байланышта. Демек бул жерде үч төмөнкү негизги тарыхый көрүнүштөр бири- бири менен тыгыз байланышта болгондугун белгилеп кетүү зарыл: колониалдык доордогу жер саясаты, социалистик революциянын негизги максаты жана жер-суу реформасын жүргүзүүнүн тарыхый зарылдыгынын жаралышы.

Тандалып алынган илимий теманын объектисине, предметине жараша тарых илиминдеги бир канча илимий методдорду колдонууга болот. Изилдөө ишиндеги кеңири колдонулган методдордун бири бул-тарыхый-салыштырмалуулук методу болуп саналат. Жер-суу реформасы 20-жылдардагы Кыргызстандагы коомдук-саясий абалга жараша эки этап менен жүргүзүлгөн. Түндүк жана түштүк аймактардагы жүргүзүлгөн реформанын жүрүшүн, натыйжаларын, өзгөчөлүктөрүн тарыхый-салыштырып кароого болот.

Алсак, реформаны жүргүзүү үчүн даярдык көрүүдө айыл чарба жерлерин сугат жерлери, кайракы жерлерге бөлүп кароо Кыргызстандын табигый- географиялык шартына туура келген болсо, изилдөө ишин жүргүзүүдө да жерлерди аталган типологияга бөлүштүрүп кароо жалпы логикага туура келет. Тарыхый-типологиялык методдун талабына жана тарыхый материалдарга таянуу менен Кыргызстандын түштүгүндөгү реформага дуушар болгон жер иштетүүгө (пахта, күрүч, эгин айдалган дыйканчылык аймактарды) жана мал чарбасына ылайык жерлерди өз ара типтерге бөлүп кароо туура болгондугун белгилеп кетмекчибиз.

“Кыргызстандагы жер-суу реформасынын биринчи этабы” аттуу диссертациянын III бапында 1921-1922-жылдары Кыргызстандын түндүк аймагындагы реформанын жүргүзүлүшү, ага байланышкан агрардык маселени чечүүдөгү иш-чаралар, реформанын жүргүзүү учурундагы жер

үлүштөрүн бөлүштүрүү жана “Кошчу” уюмунун ролу изилденет. Социалисттик революция ишке ашкандан кийин совет өкмөтү биринчи кезекте агрардык маселени чечүүгө аракет жасай баштаган. 1917-жылы 26-октябрда «Жер жөнүндө» декрет кабыл алынып, ага ылайык бардык жерлер мамлекеттин менчиги деп жарыяланган. Декреттин негизинде жерге болгон жеке менчикти жоюу, ири жер ээлеринин жерин конфискациялоо; жерди чарбаларга теңдеп бөлүп берүү; дыйкандарга өз чарбасын түзүү үчүн материалдык-техникалык, акчалай жардам берүү; айыл чарбасын тейлөө үчүн кооперативдердин жөнөкөй түрлөрүн уюштуруу ж.б. иш чаралар жүргүзүлө баштаган.

Жер-суу реформасын жүргүзүү 1920-жылы 22-июнда РКП(б) Борбордук комитетинин саясий бюросунун «РКП(б)нын Түркстандагы негизги милдеттери жөнүндө» деп аталган токтомдо, 1920-жылдын сентябрь айында Түркстан коммунисттик партиясынын V съездинде каралып, реформанын укуктук жананормативдик негиздери иштелип чыккан. Ал эми РКП(б) Борбордук комитетинин 1921-жылдын 14-октябрдагы токтомуна ылайык реформанын негизинде келгин жана жергиликтүү элдин жер жана сууну пайдаланууда укугун теңдөө белгилеген.

Реформаны жүргүзүү максатында Жети-Суу областында сууну пайдаланууну жөнгө салуу үчүн атайын райондук, уездик жана областтык суу комитеттери түзүлгөн. Область боюнча-95 жер-суу комитети түзүлүп, анын ичинде Пржевальск уездинде-13, Нарында-16, Токмокто-5, Пишпекте-2 комитет иштей баштап, жерди улутташтыруу боюнча милдеттерди Түркстан АССРнин Жер комиссариаты алдындагы жер реформасы бөлүмүнө жүктөлүп, анын алдында: 1) агитациялык-уюштуруу, 2) жерди улутташтыруу, 3) жер фонду жана жерге жайгаштыруу бөлүмдөрү иш жүргүзө баштаган. РКП(б)нын Борбордук комитети жана ТАСАР элдик комиссарлар кеңеши 1920-жылдын 22-декабрында жер-суу реформасы жүргүзүлө турган райондорду белгилеп, ага жараша Кыргызстандын аймагынан Пишпек, Пржевальск, Талас, Жалал-Абад жана Ош аймактарында реформа жүргүзүлүүгө тийиш болгон. Ал эми 1921-22-жылдары реформа Кыргызстандын түндүгүндө Чүй, Талас, Ысык-Көл, Кочкор өрөөнүндө ал эми түштүктө Базар-Коргон жана Жалал-Абад райондорунда жүргүзүү каралган.

Жер-суу реформасын жүргүзүүдө жерсиз, жери аз дыйкандарга берилүүчү жердин өлчөмүн аныктоо маанилүү болгон. Жер берүү нормалары дыйкандардын болуштук съездинде, райондордун аймактык өзгөчөлүгүнө, жер фондуна, отурукташуу деңгээлине жараша аныкталган.

Реформанын негизинде улутуна карабастан орточо 7-8 теше айдоо жери, эң көп 2 жумушчу мал (ат, өгүз) берүү каралган. Айыл чарба шаймандарынын орточо өлчөмү да белгиленип, ар бир чарбага 1 соко, 5 орок, 3 темир бешилик, 3 чалгы, 3 кетмен каралган. Ал эми тырмооч, сапыргыч, оргуч машина жана комбайн сыяктуу оор шаймандарды коллективдүү колдонуу каралган. Жумушчу малды бөлүштүрүүнүн орточо нормасы көчмөндөр үчүн 5-6 бодо мал, отурукташып жашагандарга бир

жанга бир мал бөлүнүү тийиштүү болгон.

1921-жылдын январь айынан тарта Талас өрөөнүндө жана Кара-Балта болуштугунда реформаны иш жүзүнө ашыруу башталган. Февраль айында Жалал-Абадда, мартта Пржевальск, Пишпек жана Нарын уезддеринде башталган. Реформаны жүргүзүү жер үлүштөрүн, суу булактарын, мал жанды жана айыл чарба шаймандарын каттоого алуу менен башталган. Айыл кыштактарда пландык жана картографиялык материалдар топтолгон.

Реформанын алгачкы этабында падышалыктын агрардык-колониялык саясатынын кесепеттерин, бай-манаптардын мүлкүн жоюу иштери аткарылган. Алсак, реформанын жүрүшүндө өз алдынча ээленген 1587 (6400 адам) жер тартып алынган. Пржевальск уездинде чиркөөгө таандык 2274 теше жер жана падышалык өкмөткө тиешелүү 100 миң теше жер мамлекеттин карамагына өткөрүлүп, ал Кытайдан кайткан 200 келгинге берилген. 1921-жылы Түп жана Преображенский болуштугунда байлардын мүлкү конфискацияланып, бир бөлүгү кедейлерге таратылып берилген. Нарында бардык орус чарбалары бир кыштакка жайгаштырылып, 15 миң теше жер бошотулган. Мындан сырткары, аларга кайтарымсыз 200 рубль баш калкалоо жайы үчүн, 150 рубль тамак-аш менен камсыздоо жана малын кармоо үчүн берилген.

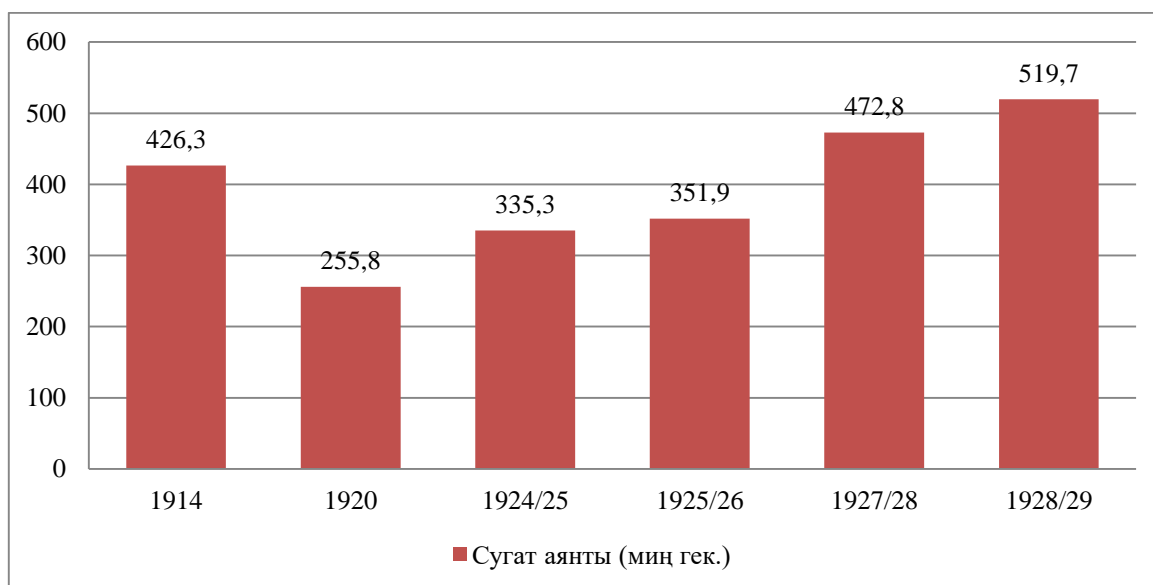
Реформанын жүрүшүндө бай-манаптардын чарбалары жоюлган. Соодагер жана диний өкүлдөрүнүн да нормадан ашык жерлери алынган. Ээси белгисиз деп саналган жерлер толугу менен жер фондуна өткөрүлүп берилген.

Реформаны жүргүзүүнүн экинчи мезгили 1921-жылдын сентябрынан 1922-жылдын сентябрына чейинки мезгилди камтыган. Аталган этапта кулак жана байлардын чарбаларын жоюу ошондой эле жергиликтүү жана орус калкынын жер-сууну пайдаланууда укугун теңдөө; мал чарбачылык жана дыйканчылык райондордо пландуу түрдө жерге отурукташтыруу милдеттери каралган. 1921- жылы август айында жер иши боюнча федералдык комитет түзүлүп, ал жерге орноштуруу, мелиоративдик, агрономиялык жана техникалык иштерди аткарууга киришкен. Архивдик булактарда көрсөтүлгөндөй Пржевальск уезди боюнча гидротехникалык иштер жүргүзүлсө, райондордо болсо, суу булактары изилденип, арык жана майда булактардын кубаттуулугу аныкталган. Мисалы: Тоң болуштугунда Көк-Сай, Корумду. ж.б; Барскоон болуштугу боюнча Чычкан, Ак-Терек, Кичи-Жаргылчак, ж.б; Жети-Өгүз болуштугу боюнча Каракол, Челпек, Ырдык арык системалары изилденген. Вегетация учурунда калктын сууну орточо пайдалануусу аныкталган.

Реформанын максаттарынын бири сууну пайдалануу маселесин чечүү болгон. 1921-жылдын 11-майында ТАССРдын Эл комиссарлар кеңеши ирригациялык иштерди милитаризациялоо жөнүндөгү декретине ылайык көчмөн, жарым көчмөн жана отурукташкан калктын ортосунда сууну пайдалануу иштери жүргүзүлө башталган. Бардык област, уезд жана райондордо суу чарбасы боюнча органдар түзүлүп, ирригациялык курулуштар жүргөн. 1922-жылдын 1-августунда кабыл алынган «Суу

жөнүндөгү» мыйзамда дыйкандардын сууну пайдалануу укуктары, милдеттери бекитилип, суу салыгы, суунун пайдалануу принциптери каралган. Иш жүзүндө, Кыргызстанда сугат аянттары көбөйө баштаган. Сугат аянттарынын өсүү динамикасын төмөнкү диаграммадан көрүүгө болот.

Диаграмма 3.1. Сугат аянттарынын өсүү динамикасы.

Партиялык жана советтик уюмдардын алдында жер-суу реформасын 1921-жылдын жазгы талаа жумуштарынын алдында аяктоо тапшырмасы жүктөлгөн. Алсак, Пржевальск уездинде реформаны жүргүзүү иштери 1921-жылдын 5-апрелинде аяктаган. Жыйынтыгында, кедей кыргыздарга 40 миң теше жер пайдаланууга берилген. Натыйжада, 10 миң түтүн калк жерге орноштурулуп, кедей кыргыздарга 40 миң теше жер пайдаланууга берилип, 3463 чарбаны камтыган 20 кыргыз отурукташкан кыштак пайда болгон. Пишпек уездинин Токмок, Сокулук, Пригородный, Беловодский, Караконуз, Лебединовка, Георгиев болуштуктарынан 2088 теше жер жана 195 пайдаланбаган жерлер жана хуторлор кайтарылган. Бул жерге 2084 чарба үчүн участка бөлүнүп, ага 30 кыргыз айылдары курулган. Пишпек уездиндеги кедей дыйкандар 54558 теше жерге ээ болушкан.

Жер-суу реформасы боюнча мыйзамдар дыйкандардын алган жерине жана мүлкүнө кол тийбестигин камсыздаган. Дыйкандар алган жерин толук кандуу иштетүүсү үчүн материалдык-техникалык база менен камсыз болушу керек эле. Бул үчүн дыйкандар жумушчу мал, айыл чарба шайманы, үрөн менен камсыздалган. Мисалы, Пишпек уездинде 1921-жылы жазгы жерди айдоо убагында кыргыз кедейлерге аларга 80 миң пуд үрөн, 249 ат, 80 жумушчу өгүз,

26 төө, 99 соко, 28 тарак, ж.б. шаймандар таратылган. Пржевальск уезди боюнча орус кыштактарынан жардам катары кыргыздарга 1200 соко, 1 миңден ашык мала, 816 ат, 1 миң өгүз, ж.б. берилген.

Реформанын жүрүшүндө кедей дыйкандарды жерге орноштуруу

иштери да өз натыйжаларын бере баштаган. Алсак, жерге орноштуруу процессинин жүрүшүндө 1921-жылдын 29-апрелине карата Каракол уезди боюнча өз алдынча көчүп келишип 25 мин теше жерди ээлеген 16 орус кыштактары, бакчалары, 3000 үй шыйпандары (навестери), ж.б. курулуштар бошотулуп, кыргыз дыйкандарга берилген. Бошотулган жерлерге 1674 батрактар, кедейкөчмөн кыргыздар көчүрүлгөн. Пишпек уездинде болсо, 16 өз алдынча пайда болгон кыштак, 13 хутор, 195 эч ким пайдаланбаган жерлер бошотулуп, кыргыздыйкандарга берилген.

Ошентип, 1921-1922-жылдары реформанын жүрүшүндө падышачылыктын көчүрүп келүү саясатынын мурасына сокку урулуп, көчмөн жана жарым көчмөн чарбалардын отурукташуу процессине шарт түзүлө баштаган. Маселен, 1921-жылы Пишпек уезддинде 1475 чарба отурукташууга өтүшсө, 1923-жылы 16457 чарба отурукташкан. Кедей-дыйкандар жер менен камсыз болушуп, айыл чарбасында жаңы мамилелер калыптана баштаган.

Жер-суу реформасынын жүрүшү менен колхоздор пайда боло баштаган. 1922-жылга карата Пишпек жана Пржевальск уезддеринде 11 коммуна, 33 кооперативдик жер иштетүү өнөктөштүгү (анын ичинен 5 кыргыз), 10 совхоз уюшулган. Пржевальск уездинде орустардын пайдалануусунда айдоо жердин

80 пайызы болсо, бул көрсөткүч 1924-жылы 34,4 пайызды түзгөн. Ал эми Пишпек уездинде 1916-жылга карата 40 пайыз орус калкынын колунда айдоо жеринин 57 пайызы болсо, 1926-жылы бул көрсөткүч 41,8 пайызга азайган.

Жыйынтыктап айтканда, 1921-1922-жылдардагы реформанын натыйжасында, агрардык тармак төмөнкүдөй өзгөрүүлөргө учураган:

- колониалдык мезгилден бери калыптанган жер жана суу маселеси боюнча орус жана кыргыз дыйкандарынын ортосундагы тенсиздик жоюлуп, ашыкча жерлер алынган, мал өтүүчү жерлерде жана суунун башына жайгашкан орус кыштактары жана хуторлор жоюлган.

- жерсиз жана жери аз дыйкандарга жайыттан башка айдоо жерлери

да бөлүнүп, аларга мамлекет тарабынан акчалай жардам, айыл чарба шаймандары, үрөн ж.б. жардамдар бериле баштаган.

- Реформа учурунда айрым мүчүлүштүктөр да кетирилген. Комиссиялар жерге жайгаштыруу долбоорлорун жергиликтүү эл менен макулдашпай формалдуу ишке ашырган. Реформанын директивасы боюнча жергиликтүү байлардын, орус кулактарынын чарбасы гана жоюлууга тийиш болсо, иш жүзүндө орто катмардын чарбасы да жоюлган учурлар кездешкен.

“Кыргызстандагы жер-суу реформасынын экинчи этабы” аттуу IV бапта түштүк аймактагы реформаны камтыган райондорду аныктоо, жайгаштыруу, реформаны жүргүзүүгө даярдык иштер, жер-суу реформасынын жүргүзүлүшү, өзгөчөлүктөрү, натыйжалары изилденет.

Түштүк аймактагы реформаны жүргүзүү үчүн төмөнкү болуштуктар

көрсөтүлгөн: Оштогу 8 болуштугу: Араван-Буура, Куршаб, Өзгөн, Ноокат-Турук, Ичкилик, Кулжин, Исфайрам. Жалал-Абадда: Майкент, Базар-Коргон, Көгарт, Чанач аймактары кирген. Декретке ылайык бардык жерлер кайтарылып алынып, жерге муктаждарга жана жери аз дыйкандарга берүү үчүн мамлекеттик фондго өткөрүп берилиши шарт болгон. Архивдик булактарга таянсак мамлекеттик фондго төмөнкү категориядагы жерлерди алуу каралган: Сугат жеринин аянты 32 гектардан ашкан; алардын жандыктары, шаймандары, айыл чарба имараттары; айылда жашабаган, өзү же үй-бүлө мүчөлөрүнүн күчү менен жер иштетпеген; кыштакта жашаган бирок өзү же үй-бүлө мүчөсү тарабынан жер иштетпеген, кошумча соода булагы болгон чарбалардын жерлери; революция жана басмачылык кыймылдан кийин өлкөнүн аймагынан чыгыпкеткен, жарандардын жерлери фондго берилген.

Ош жана Жалал-Абад кантондорунда реформаны ишке ашыруу үчүн атайын Борбордук, кантондук жана болуштук комиссия түзүлүп, иштөө инструкциялары бекитилген. 1927-жылы июль айынан тарта реформага даярдык иштери башталган. Реформаны жүргүзүү алдында жасалган маанилүү иштердин бири райондорду статистикалык-экономикалык багыттан изилдөө болгон. Статистикалык-экономикалык изилдөөлөр Ош кантонуна караштуу: Ноокат-Турук, Исфайрам, Куршаб, Ичкилик, Кулдин, Өзгөн, Ош, Араван-Буура болуштуктарында; Жалал-Абад кантонуна караштуу: Көгарт, Базар-Коргон, Чанач жана Майкент болуштуктарында жүргүзүлгөн. Статистикалык-экономикалык изилдөө үчүн территориялар б табигый-чарбалык районгобөлүнгөн:

Реформанын жүргүзүү үчүн эки кантонунда тең агитациялык комиссия түзүлүп агитациялык иштер жүргүзүлө баштаган. Агитациялык иштердин жүргүзүлгөндүгүнө карабастан, көпчүлүк масса реформа өткөрүүгө толук макул болушкан эмес. Биринчиден, Совет бийлиги формалдуу гана өкүм сүргөн кыштактар болсо, экинчиден, жеринен, мүлкүнөн ажырап калуудан корккон байлар реформага каршылык көрсөтүшүп, карапайым калкка саясатка ишеним көрсөтпөөгө чакырган. Реформага карата көрсөтүлгөн каршылыктарды жумшак жана катаал деп экиге бөлүп кароого болот. Жумшак каршылыкка туура эмес маалыматтарды таркатуу, провокациялык иштерди жасоо болсо, каршылыктын катаал формасына батрактарды ур-токмокко алуу болгон. Алсак, Өзгөн, Араван жана Кашкар-Кыштак болуштугунда кедейлерди ур-токмокко алган учурлар кездешкен.

Жер-суу реформасын өткөрүүнүн өзгөчөлүктөрү катарына эки областын географиялык шартын кошууга болот. Тундуккө караганда, түштүктө жерди пайдалануу формасы татаал болгон. Ош кантонунун көпчүлүк бөлүгүн тоолуу жайыттар түзсө, Жалал-Абадда болсо, 1/3 жайыттар түзүп, жалпы райондордо дыйканчылык менен алектенген отурукташкан калк жайгашкан. Эки болуштукта пахтачылык менен алектенишсе, 5 болуштукта пахта менен бирге эгин эгишкен. Калган райондордогу калк жер иштетүү менен бирге мал чарбасы менен

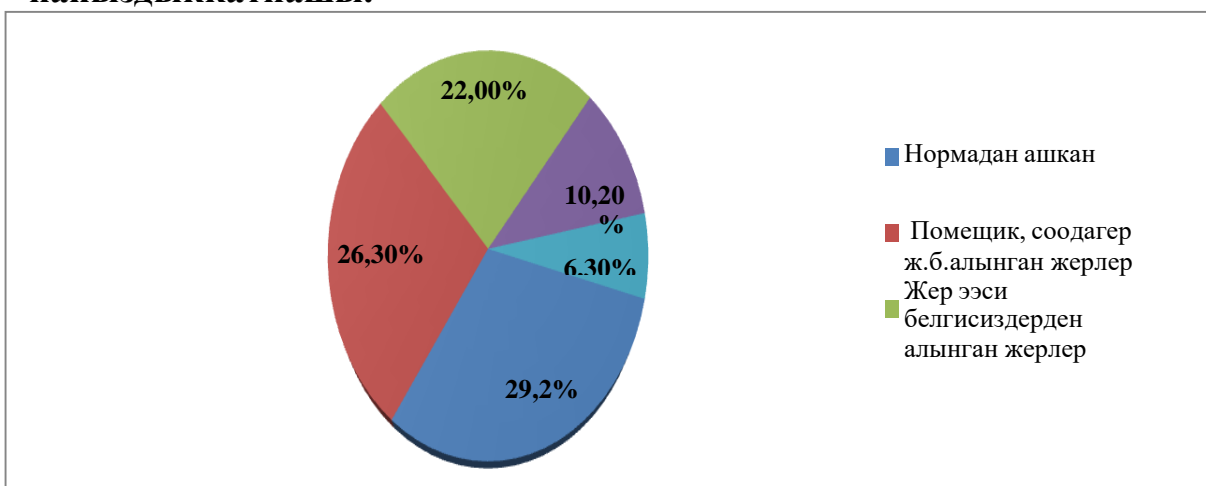
алектенишкен. Отурукташкан кал улуту боюнча өзбек, украин, орус, аз санда кыргыздар болгон. Көчмөн калк жалаң гана кыргыздардан турган.

Жер-суу программасынын негизинде өз алдынча көчүп келгендердин жерин кайтарып алуу баштаган.

Ири жер ээлеринин жер, мүлктөрү конфискацияланып, кедей-кембагалдарга берилген. Ош кантонунда 96 байдын, 169 ири соодагердин ж.б., 2240 мүлкү конфискацияланган. Ал эми Жалал-Абадда 182 байдын, 50 ири соодагердин ж.б. жалпысынан 1207 чарба жоюлган. Эки кантон боюнча 278 байлардын, 219 ири соодагердин жана башка чарбаларды кошкондо 3447 чарба жоюлган.

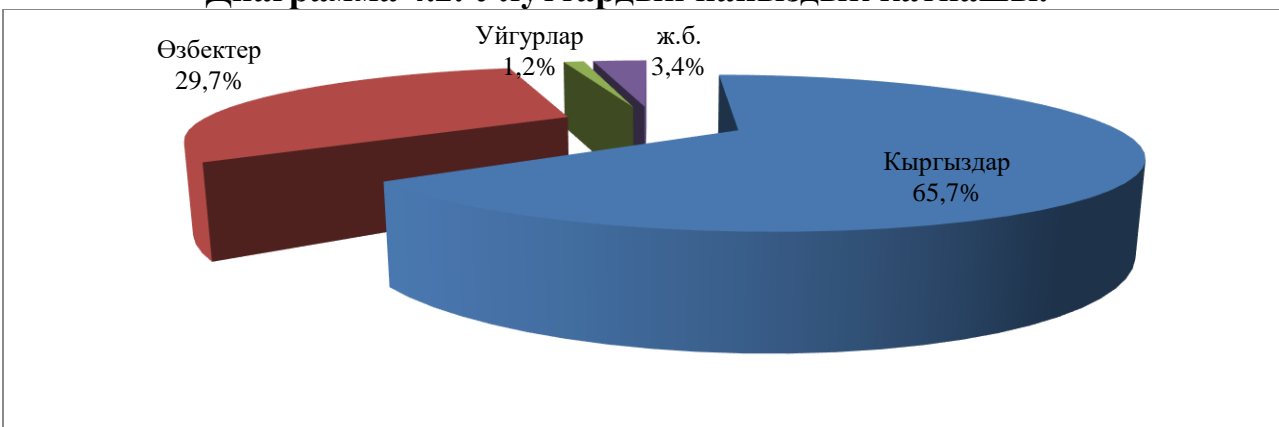
Байлардан, орус кулактарынан тартып алынган, жерлерден түзүлгөн жер фондусу дыйкандардын кедей, батрак, чайрикер катмарларына бөлүнүп берилген. Төмөнкү диаграммада кайтарып алган жерлердин пайыздык катнаштыгын көрүүгө болот.

Диаграмма 4.1. Категориялардан алынган жерлердин пайыздык катнашы.

Жалпысынан алганда, эки кантон боюнча бай катмардын 0,4 пайыз, ири соодагерлердин 0,3 пайыз, нормадан ашкан жерге ээ чарбалардан 5,3 пайыз жерлери алынган. Ал эми улуту боюнча алганда жер фондуна катышкан чарбалардан кыргыздардан 2561, өзбектерден 1213, уйгур-кашкар 47 жана башка улуттардан 123 га жер алынган. Пайыздык катнашы боюнча төмөнкү диаграммада берилди.

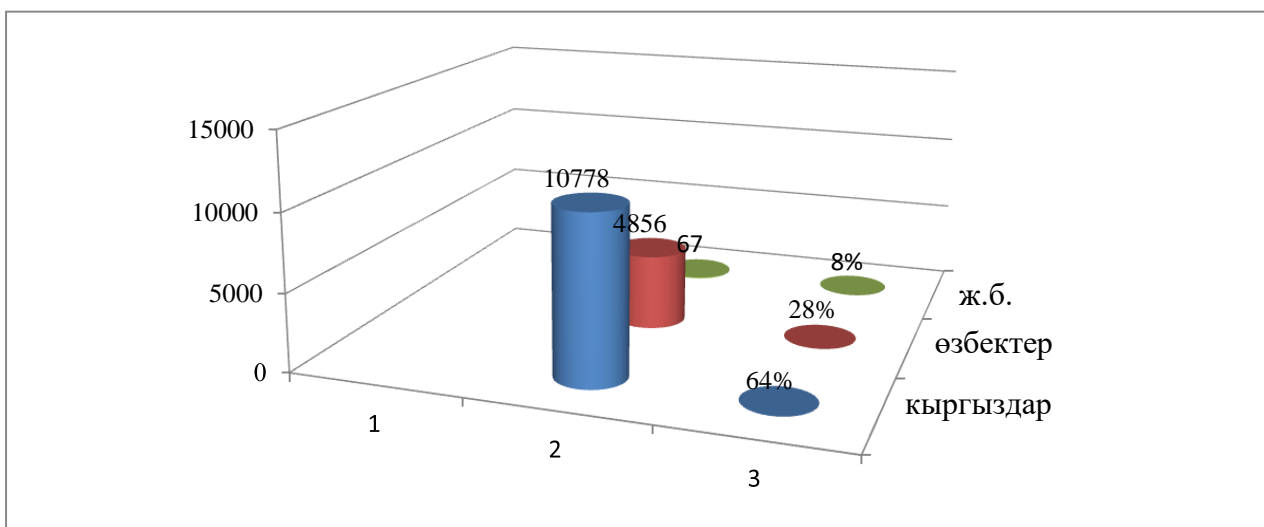
Диаграмма 4.2. Улуттардын пайыздык катнашы.

Ал эми эки кантондогу жерге ээ болгон калктын улуту боюнча салыштырууну төмөнкү диаграммадан көрүүгө болот:

Реформага чейин 16827 чарбанын 10327 га сугат жери жана 3869 га кайрак жерге ээ болушуп, орточо бир чарбага 0,5 га сугат жана 0,2 га кайрак жер туура келген. Реформадан кийин алар жер фондунан 37415 га сугат жери жана 12233 га кайрак жерге ээ болушкан. Жалпы алганда, аларда 47743 га сугат, 16093 га кайрак жер болгон. Реформадан кийин орточо бир чарбага 2,8 га сугат, 1га жакын кайрак туура келген. Ошентип ар бир чарбанын сугат жана кайрак жерлерди пайдалануусу 5 эсеге өскөн. Ал эми жалпы жерди пайдаланууда сугат жери 4,6 га кайрак жери 4 эсеге көбөйгөн.

Диаграмма 4.3. Жерге ээ болгон калктын улуту боюнча маалымат.

1927-1928-жылы жүргүзүлгөн реформа бир катар социалдык-экономикалык өзгөрүүлөргө алып келген. Реформадан кийин коллективтүү чарбалар түзүлө баштаган. Алсак, 1925-жылы 64 колхоз болсо, 1929-жылы 1-октябрына карата 534 колхоз түзүлгөн.

Жыйынтыктап айтканда, 1921-1922, 1927-1928-жылдарында жер-суу реформасынын натыйжасында Кыргызстандын агрардык тармагы социалдык-экономикалык өзгөрүүлөргө дуушар болгон. 1921-1922-жылы реформанын жыйынтыгында, 200 миң га ашык жер жер фондуна алынган, 16827 чарба жерге орноштурулуп, 37415 га сугат жана 12233 га кайрак жер алынган. Айыл чарбасынын материалдык-техникалык базасында өзгөрүү башталган. 1928-жылы Кыргызстанда 105 трактор, 14952 трактордук мала, 1847 эгин жыйноочу машина, 769 эгин тазалоочу ж.б. иштеп турган. Республика боюнча айдоо жерлеринин да аянты көбөйгөн. 1913-жылы 639,7 миң га болсо бул көрсөткүч 1928-жылы 673,9 миң га жеткен.

1927-1928-жылдары жүргүзүлгөн реформанын жүрүшүндө жер фондусу 46 миң га сугат жана 2,3 млн. га кайрак жерди түзгөн, 18,6 миң дыйкан жерге жайгаштырылып, бардык чайрикер, кедей дыйкандардын 75 пайызы жер, айыл чарба шаймандарын алышкан, аларга салык боюнча жеңилдиктер берилген. Реформанын жыйынтыгында чарбаларда отурукташуу процесси күчөгөн.

Бирок реформанын жүрүшүндө одоно катачылыктар да кетирилген. Маселен, реформа шашылыш жүргүзүлгөндүктөн, жердин эсеби, жерсиз, жери аз дыйкандардын эсеби да такталбаган. Өз алдынча көчүп келген орус кыштактары толугу менен жоюлуп, алардын ордуна кыргыз айылдары жайгаштырылган учурлар көп болгон. Бир катар орто чарбалар бай жана кулак чарбасы катары жоюлууга дуушар болгон. Бай чарбалар негизсиз кысымга алынып, мал мүлкү конфискацияланган.

КОРУТУНДУ

XX кылымдын 20-жылдарын Кыргызстандын тарыхындагы саясий, социалдык-экономикалык, маданий жактан болгон өзгөрүүлөрдүн башаты катары кароого болот. Совет бийлигинин орношу менен кыргыздар өз алдынча мамлекет курууга жетишсе, өлкөдө социализмди куруу үчүн советтик модернизациялоо системасын түзүү иштери жүргүзүлө баштаган. Агрардык тармактагы маанилүү иш-чаралардын бири жер-суу реформасын ишке ашыруу, Совет бийлигинин «Жер жөнүндөгү» декретинин негизги багыттары болгон жерге болгон жеке менчикти жоюу, ири жер ээлеринин жерлерин конфискациялоону иш жүзүнө ашыруу кечиктирилгис милдеттердин бири болгон.

Жер-суу реформасын жүргүзүү Борбордук Азия мамлекеттеринде орун алып, регионалдык өзгөчөлүктөргө жараша, өз мөөнөттөрү, ыкмалары боюнча айырмаланган. Кыргызстандагы саясий кырдаалга жараша жер-суу реформасын этаптуу жүргүзүү зарылдыгы жаралган. Жер-суу реформасын жүргүзүү боюнча өкмөт тарабынан укуктук-нормативдик документтер кабыл алынып, анда жер үлүшүн аныктоо, бөлүштүрүү боюнча укуктук нормалар иштелип чыккан.

Жер-суу реформасынын биринчи этабы 1921-1922-жылдары жүргүзүлүп, 1922-жылдын күзүндө аяктап, Кыргызстандын түндүгүндө Чүй, Талас, Ысык-Көл, Кочкор өрөөнүнүн жана түштүктө Базар-Коргон, Жалал-Абад райондорун камтыган. 1923-1926-жылдары реформанын жүрүшү уланып, Жети-Суу областынын калкын жерге жапырт жайгаштыруу, жерди жеке пайдалануудан коллективдүү пайдаланууга өткөрүү максатын көздөгөн. Өлкөнүн ичиндеги саясий кырдаалга жараша реформанын экинчи этабы 1927-1928-жылдары Кыргызстандын түштүк аймагында жүргүзүлгөн. Реформанын экинчи этабы, 1927-жылы 12-ноябрда Кыргыз АССРинин Борбордук Аткаруу Комитети жана Эл Комиссарлар кеңешинин токтомунун негизинде Ош, Жалал-Абад кантондоруна караштуу: Ош, Араван-Буура (азыркы Араван району), Куршаб, Өзгөн, Ноокат-Турук, Ичкилик, Кулжин, Исфайрам, Жалал-Абад, Майкент, Базар-Коргон, Көгарт, Чанач аймактарында жүргүзүү чечими чыккан. Ал эми биринчи этаптагы Базар-Коргон, Жалал-Абад райондорундагы жүргүзүлө баштаган реформа улантылган.

Жер-суу реформасы экономикалык жактан ири өзгөрүүлөргө дуушар кылган. Реформа колониалдык доордон бери сакталып келе жаткан кыргыз жана орус дыйкандарынын ортосундагы теңсиздикти жойгон. Орус дыйкандарынан ашыкча жерлер алынып, мал өтүүчү жерлерге жана суунун

башына жайгашкан орус кыштактары жана хуторлор жоюлган. Жергиликтүү байлардын жерлери алынып, бошогон жерлер кедей дыйкандарга берилген. Көчмөн калкка жайыттан тышкары айдоо жерлери да бөлүнүп, аларга мамлекет тарабынан акчалай жардам, айыл чарба шаймандары, үрөн ж.б. берилген.

1921-1922-жылдардагы реформа салыштырмалуу оң натыйжаларга жетишкен. Реформанын жыйынтыгында, кыргыз жана орус дыйкандарынын жерлеринин өлчөмү тенделген. Жерге жайгашкан кыргыз дыйкандарынын саны өскөн. Натыйжада, айдоо жерлери көбөйүп, жерди иштетүү иши жакшырган.

Реформанын натыйжалуу жыйынтыктары менен катар кемчиликтер да орун алган. Реформанын жүрүшүндө дыйкандарга убада кылынган бекер айыл чарба шаймандары жана үрөн менен камсыз кылуу бардык райондордо орундалган эмес. 400дөн ашуун орус дыйкан чарбалары жер үлүштөрү жок калышкан.

Сууну пайдалануу маселеси толук чечилбей, натыйжада айрым жерлерде чыр-чатактар жаралган. Жер тилкелерин жоюу иштери жетишерлик аткарылган эмес. Райондордо жерге ээ болгон чарбалардын санын так каттоо боюнча тийиштүү уюмдар иш алып барган эмес. Айрым кыргыздар жайгашкан райондордогу калк өз укугун толук билбегендиктен, байлар тарабынан бөлүнгөн жерлерди кайрадан тартып алуу фактылары катталган. Бул тууралуу архивдик материалдардан көрүүгө болот.

Совет мамлекетинин жер-реформасынын мезгилинде эле башталган «ээүүчү таптын өкүлдөрүн» тап катары жоюу саясатын ишке ашырууда, жергиликтүү партиялык уюмдар тарабынан бай-кулактар менен бирге орто чарбалар кысымга алынып, мал-мүлкү конфискацияланган. Кыргызстанда 1929-жылы 190 миңге жакын кыргыз чарбаларынын 3,5 миңи кулак чарбасы деп эсептелген. Алар жарандык укуктан ажыратылып, башка аймактарга сүргүнгө айдалышып совет мамлекетинин агрардык саясатынын трагедиялуу көрүнүштөрү катары баалоого болот.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР:

2004-жылы 9-декабрда кабыл алынган 19 глава, 99 беренеден турган “Кыргыз Республикасынын суу кодексинин” (аталган кодекске 2013, 2016, 2017, 2019, 2021-жылдары өзгөртүүлөр, толуктоолор киргизилген) 98 беренесиндеги “Кыргыз Республикасынын суу объектилерин, суу ресурстарын жана суу чарба курулмаларын мамлекеттер аралык пайдалануу маселелери Кыргыз Республикасынын Конституциясы, Кыргыз Республикасынын мыйзамдары, Кыргыз Республикасынын эл аралык келишимдери, ошондой эле жалпы таанылган эл аралык укуктун ченемдери менен жөнгө салынат” деп көрсөтүлгөн. Учурдагы коңшу мамлекеттер ортосундагы суу ресурстарын колдонууну өркүндөтүү максатында аталган беренеге төмөнкүдөй кошумчаларды киргизүү сунушталат:

1. Мамлекеттер аралык суу ресурстарын колдонуу боюнча башкаруу

ыкмаларын өркүндөтүү, суу ресурстарын пайдалануу боюнча экопроекттерди иштеп чыгуу;

2. Салттуу ирригациялык ыкмаларды өркүндөтүү аркылуу, өлкөбүздүн ичиндеги суу тартыштыгын эске алып, биологиялык чөйрөнү сактоо менен суу сактагыч кампаларды калыбына келтирүү, суу инфраструктурасын өркүндөтүү, сууну пайдаланууда жаңы технологиялык ыкмаларды колдонууну өркүндөтүү ж.б.

1999-жылы 22 главадан турган “Кыргыз Республикасынын жер кодекси” кабыл алынып, бул аралыкта бир топ кошумчалар, өзгөртүүлөр киргизилген. Ага карабастан жер талаш маселеси чечилбей келгендиктен кодекстин 119 беренесине төмөнкүдөй кошумча киргизүү сунушталат:

3. Жер-суу реформасын жүргүзүүдөгү колдонулган нормалардан тарыхый сабак алуу менен мамлекет жаны социалдык объектилерди курууда жер үлүштөрүн пайдалануу укуктарына өзгөртүүлөрдү киргизүү.

Диссертациялык изилдөөнүн негизги жоболору, корутундулары төмөндөгү илимий макалада жарыяланган:

1. Атаканова, Г. А. Кыргызстандагы жер-суу реформасын жүргүзүүнүн максаты (XX кылымдын башы) [Текст] / Г. А. Атаканова // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2020. – № 4. – 259-263-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=45543773>

2. Атаканова, Г. А. Кыргызстандагы социалдык-экономикалык реформаларды жүргүзүүдөгү «Кошчу» уюмунун ролу [Текст] / Г. А. Атаканова // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2020. – № 8. – 165-168-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=45620358>

3. Атаканова, Г. А. Кыргызстандын түштүк аймагында 1927-1928- жылдарда жер-суу реформасын жүргүзүлүшү [Текст] / Г. А. Атаканова // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2021. – № 7. – 227-232-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=47474941>

4. Атаканова, Г. А. Кыргызстандагы 1921-1922 жана 1927-1928-жылдардагы жүргүзүлгөн жер-суу реформасынын натыйжалары [Текст] / Г. А. Атаканова // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2021. – № 7. – 233-237-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=47474942>

5. Атаканова, Г. А. Преобразование системы землевладения и землепользования в Кыргызстана в 20-е годы XX в. [Текст] / Г. А. Атаканова, Ж. Б. Алымбаев, Т. М. Шаанов // Бюллетень науки и практики. – 2022. – Т. 8, №8. – С. 450- 456. <https://elibrary.ru/item.asp?id=49321447>

6. Атаканова, Г.А. Аграрные реформы 1921-1922 гг. в Кыргызстане [Текст] / Г. А. Атаканова, Ж. Б. Алымбаев, Т. М. Шаанов // Бюллетень науки и практики. – 2022. – Т. 8, №8. – С. 457-463. <https://elibrary.ru/item.asp?id=49321448>

7. Атаканова, Г. А. Социально-экономические и политические последствия земельно-водной реформы в Кыргызстане (1921-1922 гг. XX век) [Текст] / Г. А. Атаканова // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2022. № 11-1(93). – С. 13-16. <https://elibrary.ru/item.asp?id=49958029>

Атаканова Гулмира Асилбековнанын “Кыргызстандагы жер-суу реформасынын жүргүзүлүшү, натыйжалары (XX кылымдын 20-жылдары) деген темадагы 07.00.02 Ата Мекен тарыхы боюнча тарых илимдеринин кандидаттык окумуштуулук даражасын изилденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишинин

РЕЗЮМЕСИ

Ачкыч сөздөр: жер-суу реформасы, жер тилкелери, орто, кедей чарбалар.

Изилдөөнүн объектиси: XX кылымдын 20-жылдарындагы Кыргызстандагы жер-суу реформасы.

Изилдөөнүн предмети: Жер-суу реформасынын жүргүзүлүшү, өзгөчөлүктөрү, социалдык-экономикалык натыйжалары.

Изилдөөнүн максаты:

1921-1922, 1927-1928-жылдардагы жер-суу реформасынын жүргүзүлүшүнө, натыйжаларына талдоо жүргүзүү.

Изилдөөнүн методологиялык негизин илимий объективдүүлүк, тарыхыйлык, принциптер түздү. Илимий изилдөөнүн объектисине жараша тарыхый-салыштырмалуулук, тарыхый-генетикалык, хронологиялык методдор колдонулду.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы:

- Кыргызстандын постсоветтик доордогу тарыхнаамасында алгачкылардан болуп жер-суу реформасын комплекстүү изилдөөгө илимий аракет жасалды.

- Реформанын тарыхына байланышкан жаңы архивдик булактарды илимий айлампага киргизүүгө аракеттендик.

- Реформаны жүргүзүүдөгү «Кошчу» союзунун ролуна илимий баа берүү аракети болду.

Колдонуу боюнча сунуштар. Жогорку окуу жайлардын тарых факультеттеринде өтүлүүчү “Кыргызстандын тарыхы”, “Кыргызстандын тарыхнаамасы” предметтери боюнча лекциялык курстарды өтүүдө, Кыргызстандын 20-30-жылдардагы агрардык реформалардын тарыхы боюнча тийиштүү илимий эмгектерди жазууда колдонууга сунуш кылынат.

Колдонуу чөйрөсү. Диссертациянын материалдарында камтылган илимий жоболор, көз караштар жана илимий изилдөөнүн жыйынтыктары Кыргызстандын жана коңшулаш элдердин тарыхын окутууда колдонулушу мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

диссертационной работы Атакановой Гулмира Асилбековны на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 - отечественная история, на тему: “Проведение земельно-водной реформы в Кыргызстане и её результаты (20-е годы XX века)”

Ключевые слова: земельно-водная реформа, земельные участки, хозяйства середняков, хозяйства бедняков.

Объект исследования: земельно-водная реформа в Кыргызстане в 20-е годы XX века.

Предмет исследования: Проведение земельной и водной реформы, ее особенности и социально -экономические результаты.

Цель исследования: комплексный анализ земельно-водной реформы, проведенной в 1921-1922,1927-1928- годах, а также ее результатов

Методологической основой исследования являются принципы научной объективности и историзма. В зависимости от объекта научного исследования применялись историко-сравнительный, историко-генетический и хронологические методы.

Научная новизна полученных результатов:

- Впервые предпринята попытка историографического анализа трудов, посвященных земельно-водной реформе, изданных в Кыргызстане в постсоветский период;

- В работе использован ряд архивных источников, раскрывающих различные аспекты земельно-водной реформы, ранее не введенных в научный оборот;

- Предпринята попытка оценки союза «Кошчу» в процессе проведения реформы.

Практические рекомендации. Работа может быть использована в высших учебных заведениях при разработке лекционных материалов по предметам «История Кыргызстана», «Историография Кыргызстана» и написании соответствующих научных работ по истории аграрных реформ Кыргызстана в 20-30 годы XX-в.

Область применения. Научные положения, взгляды и результаты научного исследования могут быть использованы при преподавании истории Кыргызстана и соседних народов.

RESUME

Dissertation research of Atakanova Gulmira Asilbekovna on “Implementation, results of land and water reform in Kyrgyzstan (the 20s of the XX century)”, presented for the degree of candidate of historical sciences by the specialty of 07.00.02 “National history”

Key words: land-water, reform, farm, land plots, medium, poor farms.

Object of research: land and water reform in Kyrgyzstan in the 20s. XX century.

Subject of research: The implementation of land and water reform, its features and socio-economic results.

The purpose of the study is to analyze the results of the land and water reform of 1921-1922, 1927-1928.

The methodological basis of the research is scientific objectivity, historical and social principles. Depending on the object of the research, historical-comparative, historical-genetic and chronological methods have been used.

Research novelty:

- In the historiography of Kyrgyzstan in the post-Soviet era, a scientific attempt was made to comprehensively study the land and water reform.
- We tried to introduce new archival sources related to the history of the reform into the scientific circle.
- There was an attempt to scientifically assess the role of "Koschu" Union in carrying out the reform.

Recommendations for using. History of higher educational institutions It is recommended to use it when conducting lecture courses on the subject “History of Kyrgyzstan”, “History of Kyrgyzstan” at faculties and writing relevant scientific works on the history of the Argar reforms of Kyrgyzstan in the 20s.

The sphere of application. The scientific provisions, views and results of the research contained in the materials of the dissertation can be used in teaching the history of Kyrgyzstan and neighbouring peoples.

